

UOT 94(479.24)

ORUC QULİYEV

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

*AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının Rəqəmsallaşma,
innovasiya və elektron xidmətlər üzrə direktor müavini*

oruj_guliev@mail.ru

BİR ƏSRİN İZİ İLƏ: AMEA MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANA – 100

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/113/281-288>

Məqalə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasının yüzillik inkişaf tarixini, elmi-informasiya mühitində tutduğu mövqeni və rəqəmsal transformasiya proseslərini sistemli şəkildə əks etdirir. Məqalədə kitabxananın formalaşma mərhələləri, struktur quruluşu və ənənəvi fondlarla yanaşı rəqəmsal resursların yaradılması və idarə olunması təhlil olunur. Dövlət səviyyəsində kitabxana işinin inkişafına göstərilən diqqət, Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli-mədəni irsin qorunması və kitabxanaların strateji əhəmiyyətinin artırılması istiqamətində formalaşdırdığı siyasət, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə isə rəqəmsallaşma, elektron kitabxana sistemlərinin qurulması və innovativ layihələrin həyata keçirilməsi məqalədə xüsusi vurğulanır. MEK-də elektron kataloqun formalaşdırılması, nadir və qiymətli nəşrlərin rəqəmsallaşdırılması, elektron kitabxana və uzaqdan xidmət modellərinin tətbiqi, beynəlxalq elmi məlumat bazalarına integrasiya kitabxananın fəaliyyətini keyfiyyətə yeni mərhələyə yüksəltmişdir. Bununla yanaşı, innovativ elektron xidmətlərin tətbiqi, onlayn oxucu xidmətləri və elmi resurslara operativ çıxış imkanları MEK-in müasir rəqəmsal elmi-informasiya mərkəzi kimi mövqeyini möhkəmləndirmişdir. Beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində birgə rəqəmsal layihələrin icrası, xarici tərəfdaşlarla məlumat mübadiləsi və s. kitabxananın global elmi məkanla integrasiyasını təmin edən əsas amillər kimi təqdim olunur.

Açar sözlər: AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxana; rəqəmsallaşma; elektron kitabxana xidmətləri; dövlət kitabxana siyasəti; beynəlxalq əməkdaşlıq; innovativ layihələr.

Giriş. Azərbaycanda kitabxana mədəniyyətinin tarixi cəmiyyətin mədəni və elmi inkişafı ilə paralel şəkildə formalaşmışdır. Kitabxana mədəniyyətinin təşəkkülündə əsasən yazı mədəniyyətinin yayılması, əlyazmaların toplanması və qorunması, maarifçilik hərəkatı və ictimai kitabxana ənənələrinin meydana gəlməsi mühüm rol oynamışdır. Müasir dövrdə isə kitabxanaların modernləşdirilməsi, elektron resursların yaradılması, informasiya texnologiyalarının tətbiqi və beynəlxalq şəbəkələrə integrasiya kitabxana mədəniyyətini yeni mərhələyə yüksəltmişdir.

Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafı dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri olmuşdur. Xüsusilə ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində kitabxanaların rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Onun dövlətçilik konsepsiyasında kitabxanalar yalnız mədəniyyət müəssisəsi deyil, həm də maarifçilik, elmi informasiya və milli irsin qorunması mərkəzi kimi qiymətləndirilmişdir. 1970–1980-ci illərdə respublikanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafına dair qəbul olunmuş dövlət proqramlarında kitabxana şəbəkəsinin genişləndirilməsi və maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyən edilmişdir [7, s.7]. Həmin dövrdə müxtəlif kitabxana fondlarının zənginləşdirilməsi, region kitabxanalarının yaradılması və onların oxucular üçün daha əlçatan olması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra kitabxana işi yeni mərhələyə qədəm qoydu. 1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasında hər kəsin məlumat əldə etmək hüququ təsbit olunaraq, kitabxana xidmətlərinin inkişafı üçün hüquqi baza yaradılmışdır. 1995-ci il sentyabr ayının 29-da isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illər dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin dövlət proqramının təsdiq edilməsi haqqında" fərman imzalandı [7, s.7]. Bu fərmanın birinci bölməsində özəlləşdirilməsi qadağan olunan müəssisə və obyektlərin siyahısı verilirdi. Bu siyahıya kitabxanaların daxil edilməsi onları özəlləşdirilmək və binalarının əllərindən alınması bəlasından xilas etdi. Ölkədə kitabxanaların qorunub saxlanması uğrunda mübarizə

başlandı. Qeyd edilənlərdən əlavə, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə milli-mənəvi irsin qorunmasına xidmət edən layihələr həyata keçirilmiş, dünya və Azərbaycan ədəbiyyatının geniş oxucu kütləsinə çatdırılması istiqamətində dövlət dəstəyi təmin olunmuşdur. Xüsusilə, "Kitabxana işi haqqında" [4] Azərbaycan Respublikasının 1998-ci ildə qəbul edilmiş Qanunu bu sahədə sistemli dövlət siyasətinin əsasını qoymuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı ilə yanaşı, kitabxana işinin modernləşdirilməsi istiqamətində də ardıcıl və məqsədyönlü siyasət həyata keçirmişdir. Onun rəhbərliyi dövründə kitabxana sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasəti müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi, rəqəmsallaşdırma, beynəlxalq integrasiya və regional inkişaf kimi mühüm istiqamətlərlə xarakterizə olunur. İlham Əliyevin son dövrlərdə kitab və kitabxana işinə dair imzaladığı böyük strateji əhəmiyyət kəsb edən sərəncamları və Dövlət Proqramları: "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında", "2005-2006-cı illərdə Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə çapı nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında", "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)", "Bakı şəhərinin qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair proqramı" və "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" dediklərimizə parlaq sübutdur [9, s.6]. Xüsusilə, 6 oktyabr 2008-ci ildə qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" [2] kitabxana sistemində köklü islahatların hüquqi bazasını formalaşdırmışdır.

Əsas mətn. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası (MEK) ölkənin elmi ictimaiyyəti, xüsusilə alimlər və tədqiqatçılar üçün mühüm informasiya təminatı mərkəzidir. Bir əsrlik fəaliyyəti dövründə MEK keçmişlə gələcək arasında körpü rolunu oynayan nüfuzlu elm ocağına çevrilmişdir. 1925-ci ilin avqustun 19-unda "Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti"nin Mərkəzi Şurasının qərarı ilə Kitabxana-Biblioqrafiya Bürosu yaradılmışdır [13]. Bu addımın məqsədi elmi materialların sistemli şəkildə toplanması, işlənməsi və biblioqrafik təsnifatının təmin edilməsi olmuşdur. Kitabxana fəaliyyətə başladığı zaman fondunda cəmi 432 nüsxə sənəd mövcud olsa da, bir il sonra bu göstərici əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 20 min nüsxəni keçmişdir. Yeni quruma həmin dövrdə elmi və mədəni mühitin tanınmış nümayəndəsi Hənəfi Zeynallı rəhbərlik etmişdir. Mərkəzi Elmi Kitabxana 1929-cu ildə Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyətinin bazasında təşkil edilmiş Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunun, 1932-ci ildə Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutunun əsasında yaradılan SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialı Azərbaycan şöbəsinin, 1935-ci ildən SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının kitabxanası olaraq tarixi bir yol keçmişdir. Daha sonra 1945-ci ildə Azərbaycanda müstəqil Elmlər Akademiyasının yaradılması kitabxananın inkişaf tarixində yeni və strateji bir mərhələnin başlanğıcı olmuşdur [13]. Bu dövrdən etibarən kitabxanaya keçmiş Sovetlər Birliyində nəşr edilən bütün ədəbiyyatın məcburi pullu nüsxələrini əldə etmək səlahiyyəti verilmiş və bununla da fondun məqsədyönlü şəkildə komplektləşdirilməsi üçün geniş imkanlar yaranmışdır. Həmin il də kitabxananın adı dəyişdirilərək Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Əsaslı Kitabxanası adlandırılmışdır. 1972-ci ildə Mərkəzləşmiş Kitabxana Sisteminə çevrilən kitabxana 1978-ci ildən respublika miqyasında təbiət və dəqiq elmlər üzrə əsas depozitar kitabsaxlayıcı kimi fəaliyyət göstərmişdir, 1984-cü ildən isə Mərkəzi Elmi Kitabxana (MEK) adı ilə fəaliyyətini davam etdirmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizamnaməsinin (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuş) 5-ci maddəsinin 54-cü bəndinə əsasən 2003-cü ildə MEK rəsmi şəkildə elmi müəssisə statusu almışdır [1]. Bu hüquqi status kitabxananın yalnız mədəniyyət müəssisəsi kimi deyil, həm də ölkə miqyasında fundamental elmi fəaliyyət göstərən təşkilat kimi mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, o cümlədən Mərkəzi Elmi Kitabxananın fəaliyyətinə göstərdiyi ardıcıl diqqət və dövlət qayğısı bu qurumun inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu siyasətin praktiki təzahürü olaraq, 29 aprel 2011-ci il tarixində Prezident tərəfindən AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası üçün müasir standartlara uyğun yeni binanın inşası barədə Sərəncam imzalanmış və beləliklə, elmi informasiya mühitinin yenilənməsi və infrastruktur imkanlarının genişləndirilməsi üçün yeni mərhələ açılmışdır.

2014-cü il mayın 5-də istifadəyə verilmiş MEK-in yeni binasının açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin şəxsən iştirakı kitabxananın dövlət səviyyəsində strateji əhəmiyyətini bir daha təsdiqləmişdir [11].

1925-ci ildə Hənəfi Zeynallının rəhbərliyi ilə fəaliyyətə başlayan Mərkəzi Elmi Kitabxana bu gün artıq yüzillik zəngin inkişaf yolu keçmiş elmi-informasiya mərkəzi kimi tanınır. Həmçinin bu sahənin inkişafında görkəmli ədəbiyyatşünas-bibliograf, professor Aleksandr Baqrinin də mühüm elmi və metodoloji töhfələri olmuşdur. Onun fəaliyyəti kitabxana-bibliografiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi və elmi informasiya təminatının yüksəldilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif dövrlərdə kitabxanaya Fərrux Şabanov, Sofiya Kaplan, Aleksandr Skalovski, Aleksey Klimov, Sadıq Yəhyazadə, Mariya Karpinskaya, Yunis Tahirov, Nazim Axundov, Rasim Kazımov, Məhbubə Həsənova, Tamara Sadıqova, Əmin Əfəndiyev, Aybəniz Kəngərli, Leyla İmanova, Sevil Zülfüqarova, Məmməd Əliyev rəhbərlik etmişlər [14]. Onların hər biri fəaliyyət göstərdiyi dövrün tələblərinə uyğun şəkildə MEK-in strukturlaşdırılması, fondların zənginləşdirilməsi, elmi-bibliografik xidmətin təkmilləşdirilməsi, yeni texnoloji imkanların tətbiqi və beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində mühüm təşəbbüslər həyata keçirmişdir.

2024-cü il aprel 2-də AMEA prezidentinin əmri ilə texnika elmləri doktoru, dosent Hüseyn Hüseynov Mərkəzi Elmi Kitabxananın direktoru vəzifəsinə təyin edilmişdir [12]. Onun rəhbərliyi dövründə kitabxananın fəaliyyəti müasir elmi-informasiya təminatının tələblərinə uyğunlaşdırılmış, rəqəmsal transformasiya proseslərinin sürətləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının (MEK) təşkilati-struktur quruluşu kitabxananın müasir inkişaf strategiyasına uyğun şəkildə formalaşdırılmışdır. Hal-hazırda MEK-in strukturunda “Komplektləşdirmə”, “Kataloqlaşdırma”, “Kitabxana fondlarının təşkili, mühafizəsi və istifadəsi”, “Azərbaycanşünaslıq və Milli Rəqəmsal Yaddaş”, “Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi”, “Bibliografiya” “Oxuculara xidmət”, “Elektron resurslar”, “Elektron xidmətlər”, “Kitabxana resurslarının rəqəmsallaşdırılması və idarə edilməsi”, “Reproqrafiya”, “Beynəlxalq əlaqələr” və digər kitabxana xidmətləri üzrə ixtisaslaşmış şöbələr fəaliyyət göstərir. Bu şöbələrin hər biri kitabxananın funksional imkanlarını genişləndirir.

MEK hazırda respublikanın ən zəngin kitabxana fondlarından (1 milyon yarımından çox) birini idarə edir. Fondun komplektləşdirilməsi məcburi nüsxə, nəşriyyat-poliqrafiya müəssisələrinin təqdim etdiyi ədəbiyyat, kitab ticarəti, beynəlxalq kitab mübadiləsi və şəxsi hədiyyələr hesabına həyata keçirilir. Kitabxanada “Nadir kitablar fondu”, “Azərbaycan dilində ədəbiyyat fondu”, “Dissertasiya və avtoreferatlar fondu”, “Mübadilə fondu”, “Xarici dillərdə ədəbiyyat fondu”, “Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları fondu” mövcuddur ki, bu fondlar oxucuların müxtəlif elmi və mədəni informasiya tələbatlarını ödəmək, həmçinin milli-mənəvi irsin qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə çatdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxana son illərdə informasiya xidmətlərini kökündən yeniləyərək rəqəmsal dövrün çağırışlarına uyğunlaşdırmışdır. 2024-cü ilin sentyabrında AMEA prezidentinin iştirakı ilə kitabxananın həm yenilənmiş saytı, həm də yenilənmiş elektron kitabxanası istifadəyə verildi. Növbəti il, 2025-ci ilin iyul ayında isə elektron kitabxananın daha geniş funksionallıqlarla təkmilləşdirilmiş versiyası təqdim edildi. Artıq istifadəçilər kitabxanaya fiziki olaraq gəlmədən, istənilən yerdən və istənilən vaxt elektron xidmətlərdən faydalana bilirlər ki, bu da müasir informasiya dövrünün tələb etdiyi çevikliyi təmin edir [5, s.6].

Son iki il ərzində MEK-in rəsmi saytı tam şəkildə yenidən qurulmuş və müasir tələblərə uyğunlaşdırılmışdır. Yenilənmə çərçivəsində saytın kompüterlə yanaşı müxtəlif smart qurğularda da stabil və funksional şəkildə işləməsinə təmin edən adaptiv dizayn tətbiq edilmişdir. Saytda MEK-in fəaliyyətini əks etdirən yeni rubrikaların yaradılması nəticəsində istifadəçilər kitabxananın şərəfli tarixi, nizamnaməsi, strukturu, rəhbərliyi, elmi-metodiki şurası, fondları və kolleksiyaları, maddi-texniki bazası haqqında geniş və sistemli məlumat əldə edə bilirlər. Eyni zamanda, kitabxananın fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, onun tarixən formalaşmış “ilkləri” və digər kitabxanalardan üstünlükləri, eləcə də göstərilən xidmətlərin tam təsviri sayt vasitəsilə açıq şəkildə təqdim olunur. Saytın media bölməsi kitabxananın yenilikləri barədə ictimaiyyətin operativ şəkildə məlumatlandırılmasına xidmət edir.

Elektron kitabxananın yeni versiyası tamamilə fərqli imkanlar təqdim edir. Bu funksiyalar Azərbaycan kitabxana sistemində ilk dəfə olaraq yalnız MEK-də reallaşdırılıb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 mart 2025-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün Süni İntellekt Strategiyası”na [3] uyğun olaraq, ölkənin kitabxana sistemində ilk dəfə olaraq elektron kitabxananın formalaşdırılmasında süni intellekt texnologiyalarından istifadə həyata keçirilmişdir. Bu çərçivədə süni intellekt əsaslı səs ilə ədəbiyyat axtarışı funksiyası tətbiq edilmiş, istifadəçilərin informasiya resurslarına daha operativ və əlçatan şəkildə çıxışını təmin edən innovativ xidmət modeli yaradılmışdır. Hazırda süni intellekt əsaslı ədəbiyyatın avtomatik təsnifatlaşdırılması sisteminin hazırlanması istiqamətində tədqiqatlar aparılır. Bununla yanaşı, inklüziv kitabxana xidmətlərinin genişləndirilməsi məqsədilə süni intellekt texnologiyalarının tətbiq perspektivləri araşdırılır. Oxucu sorğularının təhlili göstərmişdir ki, istifadəçilərin süni intellekt sahəsinə dair elmi-tədqiqat materiallarına marağı artmışdır. Bu tələbatı qarşılamaq üçün beynəlxalq tam mətn bazalarına və açıq girişli elmi jurnallara çıxış imkanları təmin edilmişdir.

Tətbiq olunan yeni funksiyalara daxildir: səsli axtarış, süni intellektə əsaslanan “Kitabxana bələdçisi”, inklüziv xidmətlər (“Audio resurslar”, “danışan kitablar” və “interaktiv audio materiallar”). Səsli axtarış vasitəsilə oxucular sorğularını tez cavab əldə etmiş olurlar, süni intellekt əsaslı bələdçi isə kitabxananın resurslarını və xidmət imkanlarını intuitiv şəkildə təqdim edir. Həmçinin, kitabxana inklüziv xidmətləri ilə də fərqlənir. “Audio resurslar”, “danışan kitablar” və “interaktiv audio materiallar” daha çox gözdən əlil və xüsusi ehtiyacı olan oxucuların rahat istifadə etməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bunlardan əlavə, kitabxananın saytında e-kitabxana, e-kataloq, e-layihələr, e-sərgilər, audio fayllar, avtoreferatlar, xəritələr, e-jurnallar, e-bibliografiyalar və digər elektron materiallar istifadəçilərin ixtiyarına verilmişdir. MEK həmçinin oxuculara beynəlxalq elmi mənbələrə çıxış imkanı yaradır; sayt vasitəsilə 300-ə yaxın aparıcı kitabxanaya və 60 xarici elmi bazaya birbaşa keçid mövcuddur. Bu resurslar vasitəsilə istifadəçilər müxtəlif elmi sahələrdə axtarış aparmaq, məqalələri oxumaq və tədqiqat işləri üçün məlumat toplamaq imkanına malikdirlər.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın e-layihələr bölməsi Azərbaycan elminin və mədəniyyətinin görkəmli simalarının irsini rəqəmsal mühitdə qorumaq və geniş ictimaiyyətə təqdim etmək məqsədi daşıyır. Bu istiqamətdə hazırlanmış “Akademik Zərifə Əliyeva” və “Bəxtiyar Vahabzadə” adlı layihələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Akademik Zərifə Əliyeva” e-layihəsi tanınmış oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın həyat və fəaliyyətini əhatə edir. Burada alimin elmi tədqiqatları, nəşrləri, foto və video materialları, həmçinin xatirə resursları sistemləşdirilmiş şəkildə təqdim olunur. “Bəxtiyar Vahabzadə” e-layihəsində isə xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi irsinin, ictimai və pedaqoji fəaliyyətinin rəqəmsal mühitdə toplanmasına xidmət edir. Layihədə şairin əsərləri, yaradıcılıq arxivindən materiallar, audio və video məzmunlar, həmçinin onun şəxsiyyətinə dair mənbələr əksini tapır.

Elektron kitabxanada həmçinin “e-sərgi” adlı xüsusi bölmə fəaliyyət göstərir ki, burada müxtəlif mövzulara həsr olunmuş virtual sərgilər təqdim olunur. Bu sərgilər sırasında “Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev”, “Mehriban Əliyeva”, “Milli Musiqi Günü”, “Xocalı soyqırımı”, “Qərbi Azərbaycan”, “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili”, “20 Yanvar”, “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası – 80”, “Konstitusiya və suverenlik ili”, “Seyid Əzim Şirvani” və “Üzeyir Hacıbəyli – 140” kimi mövzulara dair virtual sərgilər yer alır.

Qeyd etmək lazımdır ki, elektron kitabxanada müxtəlif elm sahələrinə aid tammətnli kitablarla yanaşı, ölkəmizin siyasi, tarixi və mədəni yaddaşını əks etdirən xüsusi nəşrlər də yer alır. Xüsusilə, “Heydər Əliyev: Müstəqilliyimiz əbədidir” çoxcildliyi müstəqil dövlətçiliyimizin banisinin irsini öyrənmək üçün mühüm mənbədir. Eyni zamanda, “İlham Əliyev: İnkişaf məqsədimizdir” çoxcildliyi müasir Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və sosial inkişaf yolunu əks etdirən qiymətli toplu kimi diqqəti cəlb edir.

Elektron kitabxanada həm də elmi və tarixi baxımdan əvəzsiz hesab olunan “Nadir kitablar” fondu istifadəçilərin ixtiyarına verilir. Bu bölmədə ölkənin elmi-mədəni irsi üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyan, çap tarixi baxımından qədim və nadir nümunələr toplanmışdır. Bundan başqa, “Coğrafi, tarixi xəritələr” bölməsi də tədqiqatçılar, tələbələr və maraqlanan oxucular üçün olduqca dəyərli resurs sayılır.

Yenilənərək oxucuların istifadəsinə verilmiş elektron kitabxana istifadəçilərə yalnız kitab və xüsusi nəşrlərə çıxış imkanı yaratmaqla kifayətlənmir, həm də müxtəlif elmi və hüquqi bazalara birbaşa çıxışı təmin edir. Elektron kitabxana vasitəsilə respublikada ilk dəfə olaraq geniş sənəd kütləsini özündə birləşdirən 50 tammətli məlumat bazasına çıxış imkanı yaradılmışdır. Bu bazalara misal olaraq EBSCO dissertasiya bazası, DOAB – Açıq giriş kitablar kataloqu, POLPRED – KİV icmalı, Ulusal Tez Merkezi, İksad yayın evi və Qanunvericilik bazası göstərilə bilər. Bundan əlavə, rəqəmsal kitabxanalar, IMF eLibrary, Open TextBook Library, Artefakt, Jurnal zalı və Project Gutenberg kimi resurslar da elektron kitabxanada mövcuddur. Patent və ixtira araşdırmaları üçün də geniş imkanlar təqdim edilir. Buraya Patent axtarışı, Avrasiya patent axtarış sistemi, Espacenet (150 milyondan çox patent), Rospatent axtarış sistemi, FPO IP Research Communities və PATENTSCOPE axtarış sistemi daxildir.

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının (MEK) oxucuları artıq “ProQuest Central” multidissiplinar akademik məlumat bazasından limitsiz istifadə edə bilirlər. Bu imkan Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi yanında Elm və Ali Təhsil üzrə Dövlət Agentliyi ilə “Clarivate” şirkəti arasında bağlanmış müqavilə çərçivəsində yaradılıb. “ProQuest Central” dünyanın aparıcı nəşriyyatlarının (Cambridge Press, The New York Times, Springer, Sage, Elsevier, Emerald və s.) resurslarını birləşdirən geniş elmi bazadır. Platforma 43 min jurnal, 2.5 milyon konfrans materialı, 380 min dissertasiya, 470 min sənaye və ölkə hesabatı, 24 min audio-video material, 340 min situasiya araşdırması, 3.3 milyon preprint və 900-dən artıq xəbər mənbəyini əhatə edir [10].

Həmçinin, AMEA-nın institut və filiallarının fondlarının rəqəmsallaşdırılması məqsədilə “Korporativ Elektron Kitabxana İnformasiya Sisteminin yaradılması” layihəsi üzrə işlərə başlanmışdır. Bu sistem hər bir kitabxanaya öz rəqəmsal resurslarını səmərəli şəkildə kataloqlaşdırmağa, məlumatları rahat və operativ formada Verilənlər bazasına əlavə etməyə, onları etibarlı şəkildə mühafizə etməyə və bu resurslara operativ əlçatanlığı təmin etməyə imkan verəcək. Hazırda Ədəbiyyat İnstitutu bu sistemə qoşulmuşdur və institut kitabxanası öz rəsmi saytı vasitəsilə oxuculara xidmət göstərir. İlin sonunadək Fəlsəfə İnstitutunun da AMEA-nın Korporativ Elektron Kitabxana İnformasiya şəbəkəsinə qoşulmasının tamamlanması planlaşdırılır.

Bu günə qədər e-kitabxana üçün 55000-dən artıq tam mətnli kitab hazırlanmış, onlardan 41000-dən çoxu sayt vasitəsilə oxucuların istifadəsinə təqdim edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2024-cü ilin aprel ayına qədər bu göstərici cəmi 2700 nüsxə təşkil edirdi. Elektron kataloqda isə resursların sayı 805000-ə çatmışdır. Sürətli inkişafın təmin olunmasında son bir ildə alınmış yeni skan aparatlarının tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. 2025-ci ildə açıqlanan rəsmi hesabatda MEK-in fəaliyyət istiqamətlərinə dair bir sıra mühüm məqamlar qeyd olunub. Beləki, elektron kitabxanada hal-hazırda 32 mindən çox tammətli resurs yerləşdirilmişdir. Bunlardan 21042-ni e-kitab, 587-ni bibliografiya, 116-nı nadir kitablar, 9044-nü avtoreferat, 2799-nu jurnal və digər resurslar əhatə etməkdədir [6, s.8].

Kitabxanada ilk dəfə tətbiq olunan innovativ xidmət növlərindən biri də infoköşklər vasitəsilə oxuculara təqdim edilən sərbəst axtarış imkanlarıdır. Bu sistem kitabxanaçı və ya bibliografin birbaşa köməyinə ehtiyac olmadan istifadəçilərə axtardıqları informasiya resurslarının kitabxana fondlarında mövcudluğunu müstəqil şəkildə müəyyənləşdirməyə şərait yaradır. Əlavə olaraq, əgər axtarılan mənbə kitabxanada mövcuddursa, oxucular elektron sistem üzərindən şəxsi oxucu biletlərindən istifadə etməklə həmin materialı rahat və operativ şəkildə sifariş edə bilirlər. Həmçinin oxucu bundan əlavə mail və whatsapp vasitəsi ilə də bibliograf ilə birbaşa əlaqə yaradaraq istənilən sorğusuna cavab əldə edə bilər.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın 100 illik yubileyi çərçivəsində həyata keçirilən yenidənqurma işləri çərçivəsində Akademiklər zalı modernləşdirilərək tam elektron kitabxana standartlarına uyğun formada təşkil edilmişdir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, son zamanlarda Mərkəzi Elmi Kitabxana beynəlxalq əməkdaşlıq fəaliyyətini davamlı şəkildə genişləndirməyə başlamışdır. Kitabxana bu çərçivədə xarici elmi və mədəni təşkilatlarla, ali təhsil müəssisələri ilə, həmçinin Azərbaycandakı və xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərlə qarşılıqlı əlaqələr qurur, birgə layihələr icra edir və təcrübə mübadiləsi aparır. Hazırda MEK 46 ölkədən 129 təşkilat və 88 elmi nəşrlə əlaqələrini möhkəmləndirib və ölkəmizin xaricdəki diplomatik strukturları ilə müntəzəm əməkdaşlıq edir.

Kitabxana-informasiya sahəsi üzrə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların rəhbərlərinin, məsul şəxslərinin Mərkəzi Elmi Kitabxanaya mütəmadi olaraq səfərləri olmuşdur. Belə təşkilatlara nümunə olaraq, EBSCO-nun MDB üzrə meneceri Aleksandr Rıtov, "Informascope" şirkətinin Türkiyədə elektron bazalar üzrə satış müdiri, Elsevier nəşr evinin təmsilçisi Ümid Yonter, ANKOS prezidenti İsmail Çetinkaya, Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyinin (TİKA) Bakı proqram koordinatoru Hayrettin Özçelik, Türkiyənin "Kobikom telekommunikasiya" şirkətinin idarə heyətinin sədri Orxan Kirman və s. göstərilə bilər. Bu səfərlər çərçivəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi, təcrübə mübadiləsi və gələcək birgə layihələrin reallaşdırılması məqsədilə işgüzar görüşlər təşkil olunmuşdur. Eləcə də, kitabxanayı müəyyən dövrlərdə ziyarət edən tanınmış və nüfuzlu simaların – Nobel mükafatı laureatı Əziz Sancarın, Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətinin təhsil naziri Nazim Çavuşoğluğun, Qazaxıstan Sənaye və tikinti nazirinin müavini Raxımjan İsakulovun, İraq Respublikasının Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri Mutaz Muhi Əbdülhəmidin, Sinqapur və Asiya Məktəbləri Riyaziyyat Olimpiadasının prezidenti Henri Ongun və s. şəxslərin - iştirakı qurumun həm milli, həm də beynəlxalq miqyasda elm, informasiya və mədəniyyət məkanı kimi yüksək nüfuz qazandığını göstərən mühüm göstəricilərdən biridir.

Kitabxananın elmi və mədəni proseslərdə aktiv iştirakının bariz göstəricilərindən biri də onun müxtəlif tədbirlərə ev sahibliyi etməsidir. Əlamətdar tədbirlərin, kitab təqdimatlarının və digər elmi-mədəni proqramların mütəmadi olaraq burada keçirilməsi isə kitabxananın elmi ictimaiyyət üçün əhəmiyyətli intellektual mühit formalaşdırdığını nümayiş etdirir.

MEK-in yüzillik yubileyi ilə bağlı müxtəlif formatlarda həyata keçirilən tədbirlər də diqqətəlayiqdir. Yubiley çərçivəsində maarifləndirici materialların nəşri, televiziya süjetlərinin hazırlanması və tematik sərgilərin təşkili kitabxananın tarixi inkişaf yolunu, zəngin fondlarını və beynəlxalq tərəfdaşlıq əlaqələrini ictimaiyyətə daha geniş şəkildə təqdim edib. Bundan əlavə, yubiley münasibətilə həyata keçirilən onlayn təşəbbüslər sırasında "100 yaşlı kitabxana" adlı virtual sərgi və kitabxananın 100 illik yubileyinə həsr olunmuş sənədli film xüsusi maraq doğurub. Həmçinin 21 noyabr tarixində Mərkəzi Elmi Kitabxananın 100 illik yubileyi ilə əlaqədar Beynəlxalq Elmi Konfrans da keçirilib. Beynəlxalq Elmi Konfransda 7 ölkənin – Azərbaycan, Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan, Polşa, Belarus və Rusiyanın 38 təşkilatı iştirak edirdi.

Digər əhəmiyyətli yeniliklərdən biri Mərkəzi Elmi Kitabxananın hər ayın ilk iki iş günü həyata keçirdiyi "Açıq qapı" günləri layihəsidir. Bu təşəbbüs, MEK-in cəmiyyətin informasiya təminatının səviyyəsini yüksəltmək və istifadəçi bazasını genişləndirmək məqsədilə həyata keçirdiyi tədbirlər kompleksinin mühüm komponenti kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, respublikamızın davamlı inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan könüllülük hərəkəti də ilk dəfə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında reallaşdırılmışdır.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın yüzillik yubileyi bu gün yalnız bir müəssisənin tarixi yolunun qeyd olunması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda Azərbaycanda elmin, mədəniyyətin və maarifçiliyin inkişafında onun oynadığı mühüm rolunu nümayiş etdirir. Yubiley tədbirləri kitabxananın zəngin fondlarını, müasir informasiya resurslarını, beynəlxalq əməkdaşlıq imkanlarını və rəqəmsal xidmətlərini geniş ictimaiyyətə təqdim etməklə, onun cəmiyyətin intellektual həyatında əvəzsiz bir mərkəz olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Nəticə. Hazırda Mərkəzi Elmi Kitabxananın yüzillik yubileyi kitabxana tarixində mühüm bir mərhələ olaraq çıxış edir və bu hadisə kitabxananın təkcə keçmişi deyil, həm də gələcək inkişaf hədəflərini cəmiyyətə nümayiş etdirməsinə imkan yaradır. MEK qazanılan uğurlarla kifayətlənmir. Gələcək üçün süni zəka əsaslı mobil Elektron kitabxana layihəsinin istifadəyə verilməsi planlaşdırılır. Həmçinin Azərbaycanın görkəmli Elm və mədəniyyət xadimlərini dünyaya daha yaxından tanıtdırmaq məqsədilə onlara aid sillsilə elektron layihələrin yaradılması planlaşdırılır. Beləliklə, MEK bu gün milli-mədəni yaddaşın qorunması, elmin inkişafına dəstək və maarifçilik missiyasının həyata keçirilməsi baxımından öz mövqeyini möhkəmləndirir və yeni əsrə daha güclü addımlarla daxil olur.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

2. “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
3. “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
4. “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
5. Günel. AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası: elmi və mədəni dəyərlər xəzinəsi // 525-ci qəzet.- 2011.- 2 mart.- S.6.
6. Əliyeva, A. Rəqəmsal bilik xəzinəsinə doğru // Xalq qəzeti.- 2025.- 14 avqust (№169).- S.8.
7. Xələfov, A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi.- Bakı: Azərnəşr, 2006.- 312 s.
8. Quliyev, O. Azərbaycan elminin biliklər xəzinəsi // Xalq qəzeti.- 2025.- 6 dekabr.- S.12.
9. Təhirov, K. Kitabxana sahəsinə dövlət qayğısı // Azərbaycan.- 2008.- 18 noyabr.- S.6.

Elektron resurslar

10. Tarixi. - <https://mek.org.az/tar.php> [28.02.2026].
11. İlham Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Kitabxanasının yeni binasının açılışında iştirak etmişdir. - <https://president.az/az/articles/view/11646> [28.02.2026].
12. AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasına yeni direktor təyin olunub. - <https://report.az/elm-ve-tehsil-xeberleri/huseyn-huseynov-amea-merkezi-elmi-kitabxanasinin-direktoru-vezifesine-teyin-olunub> [28.02.2026].
13. Mərkəzi Elmi Kitabxananın inkişaf mərhələləri. - <https://science.gov.az/az/news/open/31935> [28.02.2026].
14. MEK oxucularına “ProQuest Central” akademik məlumat bazasından istifadə imkanını təqdim edir. - <https://science.gov.az/az/news/open/33642> [28.02.2026].

ОРУДЖ ГУЛИЕВ

*Заместитель директора по цифровизации,
инновациям и электронным услугам Центральной научной библиотеки АНАН*

НА ПУТИ СТОЛЕТИЯ: ЦЕНТРАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА ANAS – 100

В статье систематически отражена столетняя история развития Центральной научной библиотеки Азербайджанской национальной академии наук, ее место в научно-информационной среде и процессы цифровой трансформации. Анализируются этапы формирования библиотеки, ее структурная целостность, а также создание и управление цифровыми ресурсами наряду с традиционными фондами. Особое внимание уделяется развитию библиотечной работы на государственном уровне, политике, проводимой Великим Вождём Гейдаром Алиевым по защите национального культурного наследия и повышению стратегического значения библиотек, а также цифровизации, созданию электронных библиотечных систем и реализации инновационных проектов во время руководства Президента Ильхама Алиева. Формирование электронного каталога в Центральной научной библиотеке, оцифровка редких и ценных публикаций, применение моделей электронной библиотеки и дистанционного обслуживания, а также интеграция в международные научные базы данных подняли деятельность библиотеки на качественно новый уровень. Одновременно с этим, применение инновационных электронных сервисов, онлайн-сервисов для читателей и оперативного доступа к научным ресурсам укрепило позиции Центральной научной библиотеки как современного цифрового научно-информационного центра. В качестве основных факторов, обеспечивающих интеграцию библиотеки в глобальное научное пространство, представлены реализация совместных цифровых проектов в рамках международного сотрудничества, обмен информацией с зарубежными партнерами и т.д.

Ключевые слова: Центральная научная библиотека НАНА; цифровизация; электронные библиотечные услуги; государственная библиотечная политика; международное сотрудничество; инновационные проекты.

ORUJ GULIYEV

*Deputy Director for Digitization, Innovation and
Electronic Services of the Central Scientific Library of ANAS*

**IN THE FOOTSTEPS OF A CENTURY:
ANAS CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY - 100**

The article systematically reflects the century-long development history of the Central Scientific Library of the Azerbaijan National Academy of Sciences, its position in the scientific-information environment, and digital transformation processes. The article analyzes the stages of the formation of the library, its structural structure, and the creation and management of digital resources along with traditional funds. The attention paid to the development of library work at the state level, the policy formulated by the Great Leader Heydar Aliyev to protect the national cultural heritage and increase the strategic importance of libraries, and the digitization, establishment of electronic library systems, and implementation of innovative projects during the leadership of President Ilham Aliyev are especially emphasized in the article. The formation of an electronic catalog in the Central Scientific Library, the digitization of rare and valuable publications, the application of electronic library and remote service models, and integration into international scientific databases have raised the library's activities to a qualitatively new level. At the same time, the application of innovative electronic services, online reader services, and operational access to scientific resources have strengthened the position of the Central Scientific Library as a modern digital scientific-information center. Implementation of joint digital projects within the framework of international cooperation, information exchange with foreign partners, etc. are presented as the main factors ensuring the integration of the library into the global scientific space.

Keywords: ANAS Central Scientific Library; digitization; electronic library services; state library policy; international cooperation; innovative projects.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 28 fevral 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21 may 2026-cı il.

Rəyçilər: p.ü.f.d. Nadir İsmaylov, t.e.d. İbrahim Zeynalov.
